

EKLER ANDREA

A kritika szabadsága

A *Történet és vallomást*¹, valamint az *Illúzió és alkotást*² követően a *Tények, titkok, varázslatok* Németh László magyar irodalomról szóló tanulmányaiból, esszéiből, kritikáiból, színikritikáiból összeálló szubjektív irodalomtörténetének harmadik kötete. A szerző maga is összeállított hasonló gyűjteményeket a magyar irodalommal kapcsolatos írásaiból. E kötet összetétele a *Két nemzedékével*³ rokon. Ahogy Németh László a *Két nemzedék* bevezetőjében fogalmaz: „Az én katedrámiban a Nyugat-nemzedék elődei-ig követtem irodalmunk történetét. Ez a kötet Ady fölléptétől 1944-ig kíséri. Az olvasó, amíg az arcképeket, bírálatokat forgatja, tanulságos folyamatnak lehet a tanúja: mint szilárdul meg a magát a kortárs irodalomba vető kritikus mögött a születő irodalomtörténet. A Nyugat-nemzedék (akkor a negyvenötven közt járó írók), felléptemkor félig-meddig elhelyezkedett már az irodalomtörténet távlatában, az arcképsorozat csak ezt az elhelyezkedést siettetette. A második rész arra lehet példa, mint keresi, szólítja a másféle atmoszféra igényével eltelt kritikus a kimaradtakban s az erdélyi irodalom akkor feltűnt alakjaiban várakozásai hőseit; a *Nemzedék születik* pedig, hogy izgalmas felismerésekben mint talál reájuk, s mint állítja össze 1931 táján első seregszemléjüket.

A kötet második fele olvadtabb állapotban mutatja a napi bírálatot; az áttekintés, az irodalomtörténet-alkotás igénye azonban [...] már 1928-ban, majd 1932-ben a *Tanuban*, kétszer is megpróbál a műfajok áttekintésével a művek özönében szilárdabb gerincet emelni. Amikor pedig a *Tanu* által kiváltott viharok, indulatok lehetetlenné teszik, hogy kedves műfajomat az első hét-nyolc év szenvedélyes tárgylagossá-

gával folytassam, a megszokott öröm még mindig új s új ürügyet talál friss művek elemzésére, egy induló folyóirat számára Pörje Sándor álneven készíték kritikákat; az a Felhő-kakukkvár – a színházi világ –, amelynek kártékony csőreit mint drámaíró ismertem meg, 1940-től színházi kritikusként dob egy elhasználatlan terepre; 1943-ban pedig *A kritikus búcsúja* című ciklusban nézek végig Illyés Gyula *Magyar Csillagában* a csakhamar örökre otthagytott mezőn.⁴ A *Tények, titkok, varázslatok* nem követi a *Két nemzedék* sorrendiségét, s kiegészül később más összefoglaló kötetekben vagy kizárólag folyóiratokban publikált írásokkal. Elsősorban a Nyugat nemzedékeinek szerzőiről, alkotásairól nyújt összefoglalást, a Németh László által a *Két nemzedék* második részébe sorolt „erdélyi irodalmat” idéző írások a sorozat következő kötetében szerepelnek majd.

Az előzőekhez hasonlóan műfaji változatosság jellemző erre a kötetre is, noha ezúttal nem a „nagy vállalkozások”, gigantikus tanulmányok, hanem a kritikák kerülnek előtérbe. S miként minden irodalomtörténet vall a szerzőjéről is, ez hatványozottan igaz a kritikusra. Az egyes szerzők, művek mellett Németh Lászlót foglalkoztatják egy-egy időszak irodalmi jelenségei, tendenciái, jellemzői is. Szintetizáló hajlama, tehetsége ugyanakkor nem csupán az összefoglaló tanulmányokban, de a kisebb kritikák, esszék hasábjain is megmutatkozik. E kötet első mondata is erre utal: „A magyar írás súlypontja az utolsó évtizedben a líráról az epikára csúszott”. Hasonlóan karakteres, merész, lényegi gondolatokkal, azok precíz kifejtésével értelmez műveket, válasz fel folyamatokat. Érzékeny, aprólékos elemzései mellett a korszellem, az irányzatok, a társadalmi jelenségek alkotókat, alkotói csoportokat, generációkat befolyásoló hatásait is vizsgálja. Ugyanakkor, mint író, foglalkoztatják a műhelytitkok. Németh László valójában önmaga legkíméletlenebb kritikusa. Tanulmányainak, esszéinek, kritikáinak alkotástechnikai, alkotáslélektani vonulata minőségeszményéből fakad. Amikor azt állítjuk, hogy e kötet főként a kritikák, s nem a „nagy vállalkozások” gyűjteménye, a szerzőre hagyatkozunk, aki a Móricz Zsigmondról szóló (önálló kötetben is megjelent) tanulmányt vagy az egyes időszakokat felölelő összefoglalásokat nem sorolja nagyívű írásai közé. A Berzsenyiről vagy Széchenyiről készült kötetnyi átfogó tanulmány ismeretében érthető a szerzői

Az itt közölt írás a szerző szerkesztésében nemrég megjelent Németh László magyar irodalomtörténeti kötetének utószava.

- 1 Németh László: *Történet és vallomás. Írások a magyar irodalomról I.*, Magyar Napló, Budapest, 2011. Németh László világirodalmi tárgyú írásainak gyűjteményeit (*A mítosz emlőin*, Magyar Napló, Budapest, 2005; *A kísérletező ember*, Magyar Napló, Budapest, 2006; *Szimultán utazás*, Magyar Napló, Budapest, 2009) folytatjuk a magyar irodalomról szóló kötetekkel.
- 2 Németh László: *Illúzió és alkotás. Írások a magyar irodalomról II.*, Magyar Napló, Budapest, 2014.
- 3 Németh László: *Két nemzedék. Tanulmányok*, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970.

4 *Uo.*

szabadkozás, azonban befogadóként nem a hiányérzet dominál a tanulmányokat olvasva. A Móricz-tanulmány kevésbé regényes, mint a Széchenyiről vagy a Berzsenyiről szóló, de mozaikjaiból ugyanúgy kirajzolódik Németh László (összetett, pályája során Petőfi-képéhez hasonlóan folyamatosan változó, fokozatosan kialakuló) Móricz-képe az emberről és az alkotóról. Igaz ez a kisebb tanulmányokból, kritikákból összeálló Babits-képre is. Babitsról írni kortársként már önmagában is nagy vállalkozás volt. Németh László észrevételei Babits lírájának kettősségéről, tanulmányainak esszéjellegéről nemcsak a Babits recepciót gazdagították, de árnyalva a kortársi értelmezéseket, közelebb is vezettek Babits műveihez.

Mint említettem, a többnyire 1926 és 1943 között készült, zömében a Nyugatban, a Napkeletben, a Tanuban, a Protestáns Szemlében, a Válaszban és a Hídban publikált írások elsősorban Németh Lászlóról, a kritikusról vallanak. 1926-ban, 25 évesen jelenik meg Németh László a kritikai életben *A Nyugat húsz esztendeje*, az *Erdély lelke a legújabb irodalomban* és a *Móricz Zsigmond* című írásokkal. Utóbbival már a pálya kezdetén kiássa a csatabárdot, szembeszállva az „elfogult klikk-kritikával”, felvázolva egy általa elfogadhatónak tartott irodalmi élet körvonalait. A kritikával kapcsolatos elvárásait pályája során többször megfogalmazza. A kritikát „drámaibb”, az esszét „líraibb” műfajnak látja. Véleménye szerint a kritika ellentmondó tendenciákat ütköztet és ismer el, az esszé pedig „egy lélek egységes frontja”⁵, így értelmezhető kijelentése, hogy „[a] kritika az igazságok műfaja, az esszé az Igazságé”⁶. Babitsot nem kritikusnak, hanem esszéistának tartja. „A Babits-féle szellem (...) amikor olvas, a rokonait keresi, be akar illeszkedni a szellemek családjába, kapaszkodik az olvasmányaival, s talán azért olvas sokat, mert nehezen talál méltó rokonokat és kevés a kapaszkodásra alkalmas hagyomány.”⁷ A Babits-kritika vallomás is. A kritikus még küzd benne az esszéistával, mely mögött az a szemléleti küzdelem forrong, amely majd a Nyugat és a Napkelet között őrlődve robban ki, s a Tanuhoz vezet. A korai Németh-kritika magán viseli Babits és a szellemtörténeti iskola hatását. Nem meglepő tehát, ha a szépirodalmi műhelyéből kikerült kritikák esszéisztikusnak tűnnek. A későbbiekben

a Babits–Németh László kapcsolat átalakulásával e hatás már inkább a reflexiókban, s nem egyetértésben, inkább vitában, géniuszok szellemi párharcában nyilvánul meg. A korhatások mellett azonban kezdetektől kirajzolódik a Tanuban kibontakozó erőteljes némethi karakter. A Babits tanulmányok értelmezése összefügg azzal a rendteremtő szándékkal, amely szintén a némethi értekezés sajátja, s amely a természettudományos rendszerező igényből fakad. A küzdelmes Tanu-korszakban az ízlés relativitásával szemben vagy inkább annak megnyilatkozása mellett a természettudomány az értékek biztonságát jelenthette. A némethi kritikában ez nem realizmushoz, hanem esetenként a sokat bírált éles, túlzott vagy kegyetlen kritikai észrevételekhez vezetett. A Babits-értelmezés korai ars poetica is. Mit értékel Babits irodalomszemléletében? Amit a korabeli kritikától, irodalmi élettől is vár. A perspektívaváltás, paradigmaváltás küzdelmekkel teli, de korrekt harcterét. A Babitsnál hangsúlyozott tematikai, esztétikai értékek – a nemzeti verselés, az Ady-vers problematikája, a ritmusanalízis, a filozófiai jártasság, a játékelmélet, s legfőképpen a felkészültség és az egyedi szemzőg, amelyet értekező prózájának kulcsmomentumával, a „kritika világirodalom-igényével” kapcsol össze Németh László, a kritikák jellegzetességei is. Németh László kritikai nyelvének egyediségét kritikai metaforái adják. Mélység és magasság, szélsőségek egymásnak feszülése a némethi kritikában nem egymást kiegészítve vagy kioltva, inkább egységben jelenik meg. A „szellem embere”, a minőség fogalma, a nemzeti megmaradás, identitás, a „harmadik út”, az európaiság kérdése ott feszül a korai kritikákban, az 1931-ben Nyugatban indult nemzedék-sorozatban, a Tanu kisebb kritikáiban, de kifejtésükre az esszéikben, tanulmányokban kerül sor. Rendkívül lényeges Monostori Imre megállapítása, hogy a némethi gondolkodói világnézet kulcskérdése az összefüggések teljességének igénye. Ebből a látószögből vizsgálva a kritikákat, azok gyorsan levetik magukról a prekoncepció, előzetes olvasói elvárás, s egyéb ideologikusság vádjait. Németh Lászlót hatalmas vállalkozásaiban az a hit fűti, hogy az említett sorskérdésekre egy hihetetlen befogadóképességű elmeszintézisében megoldást találhat. A recepcióban visszavisszatérő döbbenetet Németh László körül nem is maguk a vállalkozások okozzák, hanem a szabad szellemiség, amelyet képvisel. Németh László olyan szabad kritikai attitűdöt gyakorol, amely nem kímél

5 Németh László: *Babits Mihály tanulmányai*, Nyugat, 1927. november, 9. sz. 598–600.

6 Uo.

7 Uo.

egyetlen szellemi kört sem. Erre utalnak hatalmas ívű kritikai vállalkozásai, mint a *Magyar líra 1932-ben* vagy a 12 újonnan megjelent művet tárgyaló *Új regények*. Szigora nem kíméletlenség, éppúgy sújtja önmagát, mint másokat. A kritikai életről, a kritikus feladatáról már a pálya kezdetén az *Új nemzedék esztétikájában* és *A kritikai feladataiban* megfogalmazott, kiforrott szemléletéhez hű marad kritikai gyakorlatában is. Átérti a kritikus megszállottságát, felelőségét. Kritikusként nem szemlélni, hanem táplálni, alakítani kívánja az irodalmat. A Válaszban, Pörje Sándor álnéven közölt kritikák többnyire sűrítettességükben, tömörségükben különböznek az addigiaktól. Emellett a némethi szigort az olvasó számára rendkívül, az adott mű szerzője számára kevésbé szórakoztató vitriolos hangnem váltja fel. Ezt követően a kritikus búcsúja nem volt végleges, Németh László az

1968–69-es vallomások „olvasónaplóban” még újabb kritikákkal gazdagította olvasóit.

Németh László a színházi kritikát „szigetnek” tekintette. Színházi kritikáinak nagy részét 1940–43 között írta. A „nemzeti dráma” közönség felé vezető útját látta a színházban. Úgy vélte, a probléma abban rejlik, hogy ezeket a darabokat a színházak mellékvágányként kezelik, a kritika pedig ellenséges velük szemben. Ezen a tendencián szeretett volna változtatni színikritikáival.

A kritika szabadságába vetett hit Németh László egyik legszebb utópiája. A vélemény magában hordozza a tévedés lehetőségét, de nem fakadhat „becstelenségből”. Ebben az olvasatban a Nyugat nemzedékeinek alkotásai Németh László kortársi értelmezésében valóban úgy tárulnak az olvasó elé, mint tények, titkok, varázslatok.

Gera Katalin–Csernák Máté: *Ady és Rippl-Rónai találkozása* (2010, Kaposvár, fotó: Oláh Katalin Kinga)